

LENGYEL ANDRÁS

Az *Uj Harcos* „Téglás Ferencé”

A József Attila-életrajz egyik „fedett” szereplőjének azonosításához

Az Oravetz István (1898–1949) szerkesztette „munkásszemle”, az *Uj Harcos* 1933 májusi számában jelent meg József Attila nevezetes cikke, *Az egységfront körül*. E cikk azonnal éles reakciót váltott ki, a lap következő, júniusi számában már ott a kemény, ledorongoló és megbélyegző válasz, ugyancsak *Az egységfront körül* címmel. A kioktató vitairatot szerzője Téglás Ferenc névvel jegyezte. Az azonnal nyilvánvaló volt, a cikk fordulópont a költőnek az illegális kommunista párthoz való viszonyában. Elmélyítette a konfliktust, és ha addig nem történt meg, a vita bizonyosan a költő párttagságának végét jelentette – a kutatás sokáig alig győzte maszatolni a dolgot. Talán ebből is adódott, hogy a bíráló személye máig azonosítatlan maradt. 1956-ban a Petőfi Kör történeiszvitáján Győrfy Sándor, aki korábban maga is illegális párttag volt, majdnem megnevezte a szerzőt, de megmaradt a sejtetésnél (vö. Agárdi 2017: 219 és 224.) Az Összes művek III. kötete (1958), amely a cikkeket, tanulmányokat és vázlatokat adja közre, Téglásról csak ennyit jegyzett meg: „A cikk valódi szerzőjének kilétét még nem sikerült felderítenünk” (JAÖM 1958. III. 367). A sajtó alá rendező Szabolcsi Miklós mentségére legyen mondvá, hogy az azonosítás túlzottan „érzékeny” kérdés volt akkoriban, és magának a kötetnek a pusztá megjelenése is csak egy kivételesen szerencsés pillanat eredményének tekinthető; valamivel később, mondjuk egy év múlva már aligha lehetett volna előállni egy ilyen problémás, „nehéz” anyaggal. „Téglás Ferenc” azonosításában a legtovább mégis Szabolcsi Miklós jutott el, akinek háttértájékozottsága és „diplomáciai érzéke” a legnagyobb mozgásteret biztosította. 1965-ben két folyóiratban, a *Kritikában* és a *Párttörténeti Közleményekben* is közölt egy kutatási beszámolót, amelyet aztán 1973-ban *Változó világ – szocialista irodalom* című tanulmánykötetbe is fölvelt. Ebben nagyot lépett előre, és így írt: „A cikk szerzőjére vonatkozólag biztosat nem tudhatunk; egyes feltételezések szerint Réz (Rosinger) Andorral azonos, aki ez időben a KB megbízásából a párt ideológiai ügyeivel foglalkozott; e feltételezés mellett szól a cikk lendületes, határozott érvelése, színvonala is. Más vélemények szerint szerzője Roth István, Vándor Pál öccse, aki ez időben a VS vezetője volt. Akárki is írta a cikket, világos, hogy az illegális kommunista párt álláspontját fejezte ki” (Szabolcsi 1973: 489–490). Ám ennél tovább a József Attila-kutatás máig nem jutott; nem tud ennél többet az ilyesféle feladatok megoldására is kitalált új, 2018-as kritikai kiadás sem. És szimptomatikus, hogy ez az új, kimondottan

terjedelem puffasztó edíció, gigantikus mérete – ezernégyszázhatvanhat oldal! – ellenére éppen az ilyesféle konkrét problémákat nem tisztázza.

Márpedig egy ilyen azonosítás aligha fog megtörténni szisztematikus munka nélkül. A szereplők, akik esetleg maguktól megszólalhattak volna, rég meghaltak.

*

De hogy kezdhethjük el az azonosítás munkáját ma, merőben más kutatástörténeti szituációban, amikor személyes érzékenységekkel és érdekekkel talán már nem, fokozatos forrásvesztéssel viszont annál inkább számolnunk kell?

Az egyik út, amelyen elindulhatunk, nyilvánvalóan maga a cikkhez való visszatérés, a cikk a legautentikusabb forrás. Egy szöveg ugyanis bizonyos határok között mindig árulkodik szerzőjéről is. Olyasmit is elmond róla, amelyet a szerző nem is akart elmondani, és ezzel a szöveg jó néhány azonosítási pontot jelöl ki.

De mit árul el a „Téglás” jegyzte cikk a szerzőről? A szöveg, ismétlődően, többféle variációban is, az „sz. d. vezérek” ellen lép föl – a szerző tehát nem szociáldemokrata, sőt kimondottan szocdemellenes. Számára a „baloldal” az, amely a pozitív pólust képviseli. A megfogalmazás természetesen kódolt, és így elfedi, de azért dekódolhatóvá teszi a szerző politikai identitását, a KMP-hez tartozását. A kétféle utalás – nyílt „sz. d. vezér”-ellenesség is és nevén nem nevezett kommunista attitűdje – megerősíti azt, amit annak idején Sándor Pál állított, hogy tudniillik itt „a párt adta meg a választ” József Attilának. Vagy – ami e tézisnek másféle megfogalmazása – „akárki is írta a cikket, a párt álláspontját képviselte”. Ezzel persze nem vagyunk sokkal előrébb, hiszen ebben a kérdésben kezdettől konszenzus uralkodik. Jobban előtérbe hozza a szerzőt, ha arra figyelünk, szerinte miben nyilvánul meg az „sz. d. vezérek” árulása? „A szocdem vezérek gyakorlati politikája a tőkével való egységfront szolgálatában áll” (JAÖM 1958. III. 369). Más megfogalmazásban: „munkásegységfront helyett a tőkével való egységfrontot építik” (JAÖM 1958. III. 368). Ez a vád a szociáldemokrácia elleni kurrens kommunista vád alapképlete; e szerint a szocdemek a munkások oldaláról már a tőke oldalára kerültek át. (Itt természetesen nem a konkrét tőkések melletti állásfoglalásról volt szó, hanem a tőke mint absztrakt hatalom cselekvési algoritmust előíró szerepéről.) Ez a szocdemek és a kommunisták közötti vízválasztó – ahogy a kommunisták értelmezték. A cél tehát az ő nézőpontjukból egyszerű: „a tőke és a fasiszmus elleni harc”, másféle megfogalmazásban: „a munkásság tőke- és fasiszmusellenes osztályharca”. Ez, vegyük észre, a magyarországi marxista folklór alapképlete volt; egy régebbi versében maga József Attila is azt deklarálta: „tőke és fasiszmus jegyesek” (JAÖV 2005. II. 118). Nagy valószínűséggel állítható, hogy a „tőke és fasiszmus” ilyen összekapcsolása a munkásmozgalom általános hittétele volt akkor. Az aktuális helyzet aktuális megítélésének ütközőpontja másban keresendő. „Téglás” szerint a két alapmagatartás a következő. A „baloldal” (értsd: a kommunisták, a „vonal” képviselői) úgy látták:

„a tőkésuralom végének történelmi pillanata elérkezett” (ezt „Téglás” az úgynevezett egységfront füzetek első számából is idézte: JAÖM 1958. III. 371), sőt e történelmi pillanat a cikk szerint „15 éve tart” (uo.). Ebből, ha kimondták, ha nem, logikailag egyenesen következett az aktuális cél: a tőkésuralom leváltása. S ez az a nézőpont, amelyből a cikk mindent megítél, a „fasizmust” is, a „sz. d. vezérek” politikáját is. S „Téglás” ezért lép föl a „sz. d. vezérek” érve ellen is, hogy tudniillik „a tömeg nem akart és nem akar harcolni”, és szerinte Mónus is ezzel az érveléssel igyekezett leplezni „a fasizmus elleni tömegharc szabotálását és hátbatámadását” (JAÖM 1958. III. 370). A „vonal” Moszkvából instruált kommunikációs elképzelése e ponton állt tökéletesen fejre. Nem kétséges, ez a helyzetérzékelés mindkét elemében teljességgel téves. 1933-ban nem érkezett el még a tőkésuralom történelmi vége, s a „fasizmus” elleni tömegharc gyakorlatilag nem létezett. Sőt 1933 a náciizmus ugrásszerű előretörésének éve volt, méghozzá jól mozgatott tömegharcra is építve. Nem pusztán terminológiai kérdés, hogy a „vonal” hívei, súlyosan félreértve a helyzetet, általában „fasizmusról” beszéltek, amelybe még a „szociálfasizmust”, azaz a szociáldemokratákat is beleértették, miközben a harcot már a minden szempontból keményebb és „hatékonyabb” náciizmus, azaz nemzetiszocializmus vezette. S az elkövetkező évek éppen hogy a „fasizmus”, azaz igazában a náciizmus széles körű térhódítását, pozícionyerését hozták. De úgy is fogalmazhatnánk, hogy a tőkeellenes föllépésnek, voltaképpen a tőkéhez való viszonyulásnak egy új formája, a náciizmus lett a legnépszerűbb. Ez a viszony a retorika ezer eszközét bevetve jelezte, hogy szemben áll a tőkével (a „szocialista” és a „munkás” szó pártnévbe foglalásától a piros szín használatán át a tőke „harácsoló” és „termelő” funkciójának retorikai szétválasztásáig és szembeállításáig), ugyanakkor a tőkeelgondoskodás érvényesítését egy politikai gépezet egész erejével újrapozicionálta. A náciizmus „természetének”, sajátos funkciójának ebben a kettősségében való megragadásával viszont a szocialista mozgalom egyik ága sem boldogult. S azt kell mondanunk, „Téglás” sem értett az egészből semmit. S most is csak az „sz. d. vezérek”, valamint az „sz. d. vezérek ügynökévé” nyilvánított József Attila megbélyegző bírálatára futotta erejéből.

Ez persze eddig még nem igazán egyéníti a szerzőt; csak egy szocdemellenes, moszkvai „vonalas” kommunista profilja rajzolódik ki a cikkből.

Közelebb jutunk a szerzőhöz, ha megnézzük, mit tud a magyar munkásmozgalom aktuális viszonyairól, és mit állít vitapartneréről, József Attiláról. Akár az „sz. d. vezérek” árulását igazoló példatárát, akár a költő „profilírozását” nézzük, ezek már valamilyen mértékig „konkrétumok”, azaz a szerző személyes ismeretei.

*

A cikk példaanyaga csaknem egészében magyar. Emlegeti a „nagy cipéssztrájkot”, amely szerinte a munkásegységfront első nagyméretű megnyilatkozása volt a „gazdasági osztályharc” területén. Főlemlegeti a május 1-jei általános munkabeszüntetés

és a demonstratív felvonulás elmaradását (és ebben a szociáldemokrata vezetés szerepét); a „baloldalt” támadó *Népszava*-cikkeket, személy szerint Mónus szerepét, s „legfrissebb” utalása is magyar. Az „utolsó napok eseményei”-ként megemlíti, hogy Mónusék „kizárták a szabók és pékek budapesti helyi csoportjainak választott vezetőségét” (JAÖM 1958. III. 368). (Ez fontos utalás. A kizárásokról a *Népszava* 1933. május 20-án adott hírt. „Téglás” ezt követően, 20-a után pár nappal írhatta cikkét.) Azt is tudja (sőt azzal indítja is cikkét), hogy a munkásegységfront kérdése „már hónapok óta foglalkoztatja a magyarországi munkásságot”, „üzemekben, köpködőkben, proletárnegyedek lakásaiban és uccán ez a legfontosabb beszéd tárgy” (JAÖM 1958. III. 367). Nem világos azonban, ezek a példák mennyire autopszián alapulnak, vagy esetleg csak a pártlap, a *Népszava* híreinek másodlagos földolgozásai? A magyar munkásság, „magyarországiaként” való megnevezése is egyaránt lehet ideológiai megfontolás eredménye (vö. pl. Kommunisták *Magyarországi Pártja!*), és a szerző „külszolgálatának” áruklódó jele. Az azonban feltűnő, hogy bár az egész problémakör alapja, kiindulópontja voltaképpen a náci elöretörése, vagyis a németországi események fontossá válása, a „német kártya”, egyetlen utalás és név kivételével nem jön elő. „Téglás” csak Otto Welset említi. (Tárgyilag ez az egyoldalúság nyilvánvalóan hiba. De éppen ezért szerzőjellemző is.)

Érdekes és egyben a szerzőt is jellemzi József Attila bemutatása is. A szerző, bár igen keményen bírálja, sőt meg is bélyegzi a költőt, érzi jelentőségét: cikkét, amelyet bírál, nem egyszerűen egy téves értelmezésnek tekinti, hanem olyannak, amelyet olyasvalaki írt, akit „Téglás” szemszögéből komolyan kell venni, akit – éppen ezért – hatástalanítani kell. „Téglás” így jellemzi a költőt:

József Attila esetének veszedelmessége abban áll, hogy ő, mint tehetséges költő, egy pár proletár tárgyú versével némi tekintélyt szerzett magának a baloldali munkások között. Most erre támaszkodva, baloldali mozgalmi frazeológiába burkolva, szociálfasiszta ideológiát árul. [...] József Attila olvasott egy pár igazi és álmarxista könyvet. Meg nem emésztett marxizmusa csak annyiban jut kifejezésre, hogy marxi fogalmakkal dobálódzó, tudálékos stílusban ír, amit ír, az azonban már nem meg nem emésztett marxizmus, hanem megemésztett oportunizmus. József Attila vitacikkének politikai vonala lényegében véve egészen világos. Miközben látszólag a „jobb” és „baloldal” fölött lebeg, a valóságban a szociáldemokrata vezetők pozícióját erősíti, azoktól vesz és azoknak ad érveket, őket menti [...]. József Attila ezzel a cikkével a sz. d. vezérek ideológiai ügynöke lett a baloldali munkásság között (JAÖM 1958. III. 367–368).

Bármily paradox is, ez a jellemzés a maga módján „lekommunistázza” József Attilát. A vele kapcsolatban több összefüggésben is előhozott „baloldali” jelző „Téglás” kódolt idiómájában a kommunista szó szinonimája. Ez magyarázza a bírálatára fordított vehemenciát; a szerző árulót látott benne, és ezért kellett elállni esetleges hatásának útját.

Maga a jellemzés, bár stigmatizálni akar, a maga nemében éleslátó. Ha tudjuk, hogy a „szociálfasiszta” szó csak a szociáldemokratákat megbélyegző szitokszó, semmi köze az „igazi” fasizmushoz, s a pejoráló retorika „a párt szempontjából szükséges

eszköze a hatástalanításnak”, a cikk két lényeges dolgot mond ki. Elismeri, bár azonnal igyekszik át is színezeni József Attila mozgalmon belüli költői tekintélyét és hatását, valamint – érzékelve önjáróságát – helyesen állapítja meg, hogy József Attila már nem osztja a kommunisták optimista várakozását „a tőkésuralom végéről”. Az előbbi: a tehetséges, renitens költő mozgalmi megítélésének csak a mozgalmon belüli megismétlése, mondhatnánk: mozgalmi *locus communis*. Ilyesmit, tudjuk Madzsar József és Sándor Pál köréből is lehetett hallani róla. Az utóbbi a költő helyzetérzékelésében bekövetkezett fontos váltás éles szemű diagnózisa. A retorika a megbélyegzése, de maga a vád nem „konstrukció”.

„Téglás” tehát minden jel szerint olyan, „moszkvai vonalas” mozgalmár volt, aki ismerte József Attilát, és nem csak belső pártanyagokból alkotta meg róla való véleményét. Volt sejtelve az irodalomról is, de elsődlegesen ideológus volt, pártkatona, aki a „vonalhoz” való viszonyt fontosabbnak tartotta a költői tehetségnél, a kreativitásnál vagy akár csak a dolgok önálló végiggondolásának igényénél.

Téglás azonosításakor ezeket az összefüggéseket célszerű lesz szem előtt tartanunk.

*

A kortársak által gyanúba fogott két lehetséges bíráló személyét is célszerű szemügyre vennünk.

Szabolcsi Miklós (már idézett) megfogalmazása azt sejteti, hogy az ő első számú jelöltje Réz (Rosinger) Andor volt.

Mi tudható róla? A szétszórt adatok szerint Rosinger Andor (1898–1940) 1898. október 26-án született (*Magyar Sajtó* 1968. 10–11. sz. 352), egyes források szerint Tasnádfőn. (Szülőhelyét többféle alakban is írják.) Szüleiről, gyerekkoráról, tanulmányairól szinte semmit nem tudunk; valószínűleg zsidó kispolgári (esetleg munkás) család fia volt. Anyja neve Atlasz Rózsa. „Géptechnikus”, vagyis gépészmérnök, más megfogalmazást idézve: „géplakatos” lett. (E megnevezések bármelyikét fogadjuk el, az az akkori szakmunkáselit egyik foglalkozási ágát jelölte.) Hogy okossága ellenére csak ennyire vitte, és csak egy elit szakmunkásképesítésre futotta lehetőségeiből, gyöngé családi háttérre vall. 1919. április 7-én, a munkás- és katonatanácsok választásakor, a budapesti V. kerületi szavazókörben vállalt szerepet: a Szemere utcai iskolában fölállított szavazatszedő bizottság tagja volt. Mint „politikai megbízottat” is emlegetik. A kommün bukása után emigrált, bár bűnlajstromán aligha szerepeltek súlyos tételek. Egy 1920. július 1-jei újsághír szerint (ez a *Pesti Hírlap*ban jelent meg) a „budapesti ügyészség” elfogatóparancsot adott ki ellene (és társa, Benda Zoltán ellen) a „diktatúra idején viselt dolgai miatt”. Emigrációját vagy Bécsben, vagy Olaszországban kezdte, de hamarosan San Marinóba költözött, ahol 1921-ben feleségül vette a költő Komját Aladár húgát, Kenyeres Júliát (1895–1958), akitől 1922-ben fia született. Ekkor azonban már (vagy ismét?) Bécsben találjuk, ám a nyomor hamarosan onnan is továbbűzte őket;

Berlinbe települtek át. Berlinben mindketten, ő is, felesége is, az emigránsok számára adódó, politikai színezetű munkákból, például hírügynökségi tudósításokból éltek.

A források szerint Berlinben a ROSZTA szovjet hírügynökség tudósítója volt, de dolgozott az Inprekornak, írt német kommunista és magyar emigráns lapokba is. Egy idő után a TASZ-nak a tudósítója lett. 1932 őszéig élt Berlinben, akkor Moszkvába rendelték.

Rosingernek erős irodalmi érdeklődése és ambíciója is volt; az emigráns magyar irodalmi élet egyik aktív szereplőjeként tartották számon. Vezetéknevét Réz formában is használta, e névvel publikált is, de egyes adatok szerint írásait némelykor más néven, például Bíró Károlyként is jegyezte. Az 1922-ben indult, Komját Aladár és Uitz Béla szerkesztette *Egység* című irodalmi folyóirat első számának vezető, programadó cikkét ő írta. Az ugyancsak bécsi *Jövő* 1922. június 4-i száma, Rosinger cikke alapján, így mutatta be az *Egység* irányultságát:

Új művészet kiépítésének útjára lépett a forradalmár írók egy újabb csoportosulása. A csoport művészeti elveiben és világnézetében jóval túl van a Nyugaton, de szigorúan innen a Mán, jelszavuk és ezúttal a folyóirat címe is: *Egység*. E jelszó konkrét meghatározásában két föladat beteljesítését tűzi ki céljául. Az egyik föladat: harcos, tendenciózus művészet teremtése egy ideológiai egység kialakításához; a másik: formaművészet életre hívása összművészetek új architekturalis formaegységében.

Ezt a célt, mondja a *Jövő* munkatársa, Rosinger „alapos, sok irányban tájékozott” írása támasztja alá, és „egyszersmind a kultúrforradalom módszerének kidolgozását ismeri föl korszerű kötelességüül”. Rosinger máshol, például a New York-i Új Előre 1923. január 20-i számában politikai hitvallását is kifejtette *Miben különbözünk a szociáldemokratáktól?* címmel. (Nota bene: ebben a cikkben még Trockijt is egyetértőleg hivatkozza!) Az *Egység* 1923. évi 10. számában, Réz Andor néven, két cikket is közölt: *Proletárművészet*, illetve *Proletárideológia és proletárművészet* címmel. A *Sarló és Kalapács Évkönyv* 1926. évi kötetében jelent meg berlini éveinek egyik fontos tanulmánya: *A forradalmi irodalom fejlődésének útja Magyarországon és az emigrációban*. Ebben a cikkében jól érvényesül jellegzetes attitűdje: „Ez a művészet [tudniillik a proletárirodalom] az osztályharc konkrét, rögzös talajából nőtt, s nő ki [...] problémái: a különböző proletártípusok viszonya az osztályharchoz és az osztályharcból eredő konfliktusok” (idézi Illés 1973: 201). 1931. október 9-én, Bíró Károly néven, sógorával, Komját Aladárral társszerzőségben a berlini *Bund*-ban közreadták a német szövetség később, „szektás hibák” miatt elmarasztalt programját. Ennek egyik tézisszerű megállapítása nem kis önbizalomról árulkodik: „A proletárforradalmi irodalom már megszerezte a minőségi fölényt a polgári irodalom fölötte” (idézi Illés 1973: 210).

Rosinger Andort Sallai Imre kivégzése után, 1932 őszén vagy legkésőbb 1932–33 fordulóján a moszkvai vezetés az orosz fővárosba rendelte, ahol az úgynevezett AGITPROP hallgatója, majd tanára lett.

1933 nyarán, Sallai pótlására, a magyar párt vezetésére Budapestre küldték. Hazatéréséről, majd gyors lebukásáról a magyar lapok sora is beszámolt. (*Magyarország*,

1933. július 19. 2., *Friss Ujság*, 1933. július 19. 4., *Keleti Ujság*, 1933. július 19. 3., *Szabolcsi Hírlap*, 1933. július 19. 1., *Kanadai Magyar Munkás*, augusztus 17. 3. stb.) Ezekben sok a pontatlanság, a propagandisztikus tévedés. Mindegyik azonban mint a párt vezetésére kijelölt delegáltat említi. Hazatérésének és lebukásának szempontunkból két fontos kérdése van: mikor érkezett Budapestre, és itthon mire volt ideje és lehetősége? A tudósítások szerint nem sok időt töltött Budapesten. A legkonkrétabb adatot közlő *Prágai Magyar Hírlap* 1933. július 19-i híradása szerint Rosinger 1933. július 11-én érkezett a magyar fővárosba, és július 18-án már le is bukott. Nála és munkatársainál, a Friss házaspárnál volt a párt irattára, tehát nagyjából képben lehetett a személyi ügyekben is, de sok ideje cikkírára akkor aligha volt. Konspirált, lakásokat váltogatott, ideje nagy részét a hegyekben töltötte kirándulásnak álcázott illegális megbeszélésekkel.

Fölkészültsége megvolt a József Attila elleni cikk megírásához, ideje rá azonban aligha lehetett. S szerzőségének van még egy kronológiai buktatója is. A cikk az *Uj Harcos* júniusi számában jelent meg, júniusban azonban Rosinger még Moszkvában tartózkodott. Ez persze nem kizáró ok; hazafelé készülődve Moszkvában is megírhatta a cikket. (A mozgalmi sajtó sokszor közölt külföldön élő szerzőktől cikket, természetesen álnévén.) S az *Uj Harcos* júniusra datált megjelenése is csúsztatott, ilyesmire is sok példa van.

Rosinger szerzőségének esélye azonban nagyon kicsi; nem kell hozzá nagy bátorság, hogy kimondjuk: aligha ő írta a cikket.

*

S mi tudható a kortársak másik, Szabolcsi által is regisztrált jelöltjéről, Roth Istvánról? A „névtelen” harcosok egyike, akit sem irodalmi alkotói tevékenység, sem 1945 utáni közéleti karrier nem emel ki a szűk körű mozgalmi ismeretségből. Mint a Vörös Segély egyik vezetője azonban *de facto* az egyik tényleg fontos párttisztviselőt töltötte be, és valóságos humanitárius szerepe is volt, nem csak a szimbolikus szférában szerepelt.

Roth István (1903–1942) életéről igen kevés konkrétum tudható. Vándor Pál (1901–1938) öccse volt, és ő is, testvére is máig tisztázatlan körülmények között a Szovjetunióban végezte életét. Azt kell mondanunk, mindkettőjüké jellegzetes mozgalmár sors. A fivérek közül az idősebb, Pál volt az ismertebb, őt a Rákosi-per, amelynek részese lett, egy történelmi pillanatra reflektorfénybe állította. A Roth család alighanem erdélyi magyar zsidó família volt, Pál Erdőbényén született, István pedig állítólag a nagykárolyi kegyesrendi gimnáziumba járt. Hol fejezte be középiskoláit, és utána még hol tanult, nem tudjuk; lebukásakor 1927-ben a hírek már „volt kereskedelmi iskolai tanárként” emlegették, valószínűleg, mint más források megjegyzik, nyelvet tanított. Foglalkozása egyes források szerint nyelvtanár volt, németül mindenestre jól tudott; élt is német nyelvű közegben.

1927-ben lebukott. A *Nemzeti Újság* március 8-i száma vastag betűs címmel fölturbózott cikkben adta hírül: *Elfogták Roth Istvánt, a szociáldemokraták és Vágiék*

„összekötőjét”. Az alcím is azt közölte: *Roth fogalmazta a Bécsbe küldött jelentéseket*. Kiderül a cikkből, 6-án reggel tartóztatták le. Már előzetesen megállapították róla, hogy „volt kereskedelmi iskolai tanár és testvéröccse a Rákosi Mátyás-féle szervezkedésben nagyobb szerepet játszott Roth Pálnak”. Kihallgatásakor

beismerte, hogy aktív szerepet játszott a Vági Pártban is és a Szántó-féle szervezkedésben is. Elmondotta, hogy eleinte, mint a szociáldemokrata párt tagjának, az a különleges megbízatása volt, hogy – bár ekkor már Vágiékkal dolgozott – bent kellett maradnia a szociáldemokrata pártban, s mint egy összekötő szolgálatot teljesíteni a két párt között. Később kizárták a szociáldemokrata pártból és akkor a Vági Párt „szellemi munkás” csoportjának vezetője lett. Ő fogalmazta az izgató röpcédulákat, füzeteket, írt cikkeket a kommunista lapokba s ő írta meg az időközönként Bécsbe küldött jelentéseket.

Letartóztatásának közvetlen „oka” bátyjának illegalitásba vonulása volt (kivonta magát a rendőri felügyelet alól), a „nagy ügy”, amelyhez az ő letartóztatása is kapcsolódott, Szántó Zoltán (1893–1977) és társai ügye volt. (Addig több mint hetven embert fogtak el.)

Rothot a Szántó-perben végül fölmentették, de mozgalmi karrierje ettől fogva az illegalitás keretei között zajlott. Egy dokumentumközlés jegyzetében olvashatjuk rövid életrajzát: „A húszas évek közepétől párttag. Több ízben letartóztatták. 1931–33 között a Vörös Segély Külföldi Bizottságának vezetője. 1933–34-ben Magyarországon végzett illegális pártmunkát, majd a Szovjetunióba emigrált” (Borsányi György és Gábor Imréné, *Párttörténeti Közlemények*, 1962. 2. sz. 195). Gyarmati György (az Állambiztonsági Szolgálatok Levéltárának volt főigazgatója) úgy tudja, „1930 tavaszán ő szervezte be a kommunista mozgalomba József Attilát” (*Múltunk* 2002. 2. sz. 247). 1931 és 33 közt Bécsben „dolgozott”, ahol 1932-ben ő készítette föl a Vörös Segély moszkvai kongresszusára Eisenberger Benjámin (1906–1993), a későbbi Péter Gábort, aki egy nem nyilvánosságnak szánt interjújában a következőket mondta róla: „Ezzel az emberrel sokat dolgoztam együtt, nagyon rendes elvtárs volt, értelmes. Ő készítet engem fel erre a kongresszusra” (*Múltunk* 2002. 2. sz. 247). Meddig volt Roth Bécsben, pontosan nem tudjuk, 1933–34-ben már itthon „dolgozott”. Hazarendelése nyilvánvalóan összefüggött Sallai Imréék kivégzésével, pontosabban a vezetési válsággal, az irányítás megoldatlanságával. (Láttuk, Rosinger is ezért jött haza.)

Nagy kérdés (szempontunkból), 1933 májusában már itthon volt-e? A kérdés súlyát némileg csökkenti, hogy az illegális KMP olyan irányítási struktúrát tartott fenn, amelyben a különféle funkciók átcsúsznak egymásba, így bizonyos körülmények között mindegy volt, ki dolgozik itthon és ki külföldön. A külföldiek rendszeresen beavatkoztak a hazai dolgokba: cikkeket írtak, instrukciókat adtak.

1934-től Roth a Szovjetunióban élt. Szerepköre, a jelek szerint, változatlanul összefüggött a Vörös Segéllyel. 1936. január 30-i keltezéssel fennmaradt egy tervezete (német nyelvű kivonatban), amelyet a kutatók az ő munkájának tartanak: *Tervezet a Vörös Segély-munka átszervezéséről* (*Párttörténeti Közlemények* 1961. 2. sz. 214–218).

E tervezet aláírója: *Téglás* (Uo. 218). A dokumentumot közreadó Friss Istvánné (aki azonos a Rosingerrel együtt 1933-ban letartóztatott Frissnével) a *Téglás* nevet jegyzetben Roth Istvánnal azonosítja.

Mi következik mindebből? Az *Uj Harcos*-cikk írójának neve mozgalmi névként, afféle belső használatú személyazonosítóként fölbukkant egy iraton, s a közreadó párttörténész, aki a történet jelen idejében maga is illegális párttag volt, azonosította a mozgalmi nevet egy hajdani párttársával. A *Téglás Ferenc* egyenlő *Téglás* egyenlő Roth István azonosítás tehát kézenfekvő.

A sors fintora (vagy a politika logikus logikátlansága), hogy ez a tervezet a maga nemében kitűnő munka: alapos, nagy ismeretanyagra épül – és kimondottan realisztikus. Ám tudjuk, éppen itt lehetett a baj, Rothot valamikor ezt követően, de még 1936-ban kizárták a pártból. 1942-ben pedig – harminckilenc évesen! – beteljesedett végzete: kivégezték.

Roth István *Téglás* Ferencsel való azonosítása egyébként, bár mostanáig észrevétlen maradt, már elég régen megtörtént. 1976-ban, M. Pásztor József *József Attila műhelyei* című könyvét (1975) ismertette Kende János levéltáros már expressis verbis kimondta. József Attila cikke „Az illegális párt akkori vonalának nyílt bírálatát jelentette a széles közvélemény előtt, egy legális lapban. A válaszcikket a költő írására *Téglás Ferenc* álneven a KMP egyik vezető funkcionáriusa, Roth István fogalmazta meg, s elutasító írása aligha magánvélemény” (*Párttörténeti Közlemények* 1976. 2. sz. 202). Ugyanott Kende azt is kimondja, a cikk vitájában „megtalálhatjuk e szakítás politikai magyarázatát” (Uo. 202).

*

Téglás Ferenc azonosítása Roth Istvánnal igazában nem meglepő; viszonylag hamar fölbukkantak olyan adatok, amelyek e felé mutattak. Már Györffy Sándor 1956-os felszólalása is alighanem őrá utalt, és olyan egykori párttagok, mint Sándor Pál vagy Friss Istvánné véleménye és tudomása is őt hozta képbe. Kende János pedig, aki jó levéltárosként sok mindent tudott, ha sok mindenről nyilvánosan nem is beszélhetett, igazában csak az i betűre tette föl a pontot. Az azonosítás folyamata mégsem véletlenül volt ilyen hosszú és körülményes – ugyanis történeti paradoxonok sorát hozta fölszínre. Nemcsak érdekes, de szimbolikus is, hogy József Attila beszervezésében, majd kizárásában ugyanaz a személy játszotta a fő szerepet. Roth tehát mintegy személyében is alakította József Attila párttagságát. (Természetesen sem egyik, sem másik esetben nem egyéni, hanem testületi döntésről volt szó, de egyik testület sem személytelen grémium volt. Valakinek mindkét esetben elő kellett készíteni a döntést.) Nagyon valószínű, hogy 1933-ban, nagyon nehéz párttörténeti szituációban éppen azért illet Rothnak rendreutasítania a renitens költőt, mert az ő emberének számított. Tegye hát jóvá hibáját maga Roth. (Messzire vezetne a „kommunista önkritika” történetének

fölvázolása, de alighanem erről volt szó. A cikk egyes kitételeinek keménységével Roth mintegy önmagát is igazolni próbálta.) Roth nyilvános azonosítását nehezítette, hogy bátyja, Vándor Pál neve túlzottan összekapcsolódott a mozgalmi folklórban a Rákosi Mátyáséval, Rákosi pedig 1956-tól kezdődően hosszú időre tabusított névnek számított. Az igazi paradoxon azonban maga a vita volt, amely nemcsak a munkásmozgalom széthasadozottságának újabb, eklatáns demonstrációját adta, de leleplezte a két stratégiai pozíció (szocdem, illetve kommunista) patthelyzetét is. A részgazságok és a stratégiai tévedések olyan kombinációban mutatták mindkét oldalt, hogy közülük az adott szituációban egyik felett sem lehetett győztesként kihirdetni. Mindkét oldalnak nagyon komoly sara volt már. A hivatalos szociáldemokrácia (a „sz. d. vezérek”) már olyan mértékben integrálódtak egy mélyen reakciós politikai közéleti struktúrában, hogy pusztán a legalitás fönntartása is rossz kompromisszumok sorozatára készítette a pártvezetést. Amikor például a saját helyi szakmai szervezeteik választott vezetőit diszkreditálták, saját maguk alatt is vágták a fát. Az ellenzékiként kizárt szakszervezeti helyi egyesületek választott vezetőinek kizárásával és nyilvános megnevezésével nemcsak a rendőrségnek dobták oda őket, de saját legitimációjukat is gyöngítették, erodálták. És azt az erőt kárhoztatták passzivitásra, amelynek egyedüli esélye lehetett volna a „fasizmus elleni harcban”. Ezt, nem kétséges, a kommunisták joggal nehezményezték. Ugyanakkor az a diagnózis, amelyet a kommunisták még Hitler hatalomra jutása után sem adtak föl, és amely nem kevesebbet hirdetett, mint hogy elérkezett a tőkés uralom végének történelmi pillanata, tárgyi értelemben közönséges marhaság volt, mint a lehetséges politikai cselekvés vezérfonala pedig hamis és életveszélyes program. Ebből a stratégiai pozícióból nem lehetett eredményesen képviselni egy „munkásegységfrontot” megcélzó programot. Itt végzetessé vált, hogy az egy központból, Moszkvából irányított mozgalom politikai centrumának, J. V. Sztálinnak a geopolitikai számításai már teljesen elszakadtak az európai munkáspártok valóságos érdekeitől és lehetőségeitől. A kettőt összhangba hozni rövid távon, például a náci párt németországi stabilizálódásának bekövetkezése előtt, nem lehetett. Két, félig kukacos félalma közül választani pedig nagyon nehéz és kockázatos dolog.

A munkásmozgalom egyetlen valóságos ereje a szervezett munkások szervezeti élete, mozgalmi szubkultúrája volt. De azok a viták, amelyek, mint *Az egységfront körül* folytatott is, ezt a szervezeti összetartozástudatot megbontották, gyengítették és a szocialista mozgalom gyengülését és a munkások bizonyos csoportjainak fasiszta/náci típusú orientálásának lehetőségét erősítették.

E ponton célszerű szembenéznünk a kínálgató kérdéssel: lett-e, s ha igen, akkor milyen gyakorlati következménye lett a kizárásnak? A mozgalmon belüli konfliktusoknak, tudjuk, esetenként súlyos következményei voltak. Rosinger Andorék lebukását például a „moszkvaiak” árulásra vezették vissza, és az árulót Vági Istvánban „ismerték föl”. Vágit statáriális gyorsasággal elítélték, és azonnal ki is végezték (Maros 1933. augusztus 4., 2). Ennek a politikai jusztizsmordnak a megszületéséhez természetesen

több minden szükségeltetett – nem utolsósorban az is, hogy Vági akkor elérhető legyen a szovjet erőszakszervezetek számára. József Attila esete egészen más volt, ő az adott körülmények között nem juthatott Vági sorsára. (Megbírálója, Roth István nem volt ilyen szerencsés; Rothot, ha nem is mindjárt kizárása, 1936 után, de gyorsan utolérte végzete.) József Attila helyzetét két körülmény kiemelte egy ilyesféle forgatókönyv lapjairól. A költő Magyarországon maradt, s ügye akkor robbant ki, amikor a magyar párt amúgy is eléggé meggyöngült állapotban volt. A kemény bírálatot így éles, közvetlen adminisztratív-szervezeti retorzió nem követte. Rosinger és társai lebukásával a magyar párt hatékony vezetés nélkül maradt, az interregnum nem erősítette a kizárásnak érvényt szerezni akarók szervezeti hatékonyságát. Az *Uj Harcos*nak ugyan több száma már nem jelent meg, de a lapot nem a párt tiltotta be, hanem a rendőrség. Oravetz Istvánt már július elején letartóztatták, hónapokat töltött fogságban (vö. Varga 1985: 128–129). A vitának, egyebek közt, ezért sem lett nyilvános folytatása. Maga a bírálat (és szervezeti eredménye) azonban nem múlt el nyomtalanul. A párt aktivistái, de még a tájékozottabb szervezett munkások is tudták, a költő viszonya a párttal elmérgesedett, sőt megtörtént a szakítás is: József Attila immár a szervezeti kereteken kívüli „független” szocialista. Maga a mozgalom viszont, egyes tagjainak rokonszenvétől függetlenül, izolálni, a mozgalmi szubkultúrától elszigetelni, sőt egyben stigmatizálni is igyekezett a költőt. Az elszigetelési kísérletre két adat mutat. Az éppen fogva tartott Széll Jenőnek és Birki Ágnesnek, bírósági tárgyalásuk idején „megüzenték”: József Attila már nem tagja a pártnak, szakítsák meg vele a kapcsolatot (Lengyel 2002). A költővel és élettársával jó viszonyt ápoló Jahn Ferenc pedig megkapta az utasítást: Szántó Juditot fölkérheti munkásrendezvényeken való szavalásra, de József Attila verseit Judit nem mondhatja. (A döntés közvetítése Jahn számára érthetően kínos volt, de meg kellett tennie.) (Vö. Szántó 1986: 135, Jahn Anna, *Magyar Nemzet*, 1985. április 24. 7.) A megbélyegzési kísérletekre pedig Garai Jánosnak a *Mondd mit érlel* című verset parafrázáló gúnyverse a jó példa (Szántó 1986: 101–102, 198, Garai László ItK, 1971. 6. sz. 738). A versnek csak kötetbeli, 1934-es szövegét ismerjük ma, de szinte bizonyos, hogy már 1933 nyarán, kora őszén megvolt, s az ifjú munkásokat tanították be rá. Az egyik ilyen csoport nehezményezte is az eredeti, Vándor Sándortól megzenésített változatot, mondván, ők „más szöveget” ismernek (vö. Szántó 1986: 101).

Az erkölcsi pressziónak e gyakorlatát nem ajánlatos lebecsülni. Ez legalábbis egy időre, mozgalmi kulturális karanténba zárta a költőt. (A tárgyi igazsághoz tartozik, hogy ez a karantén utóbb, a mozgalmi szubkultúra kultúrafogyasztása révén oldódott.) De amíg tartott, a költőt kényszerpályára tolta, és ebből a válságból – mert ez bizony válság volt a javából! – csak költői újrapozicionálása, a *Medvetánc* kötet összeállítása, megkomponálása révén tudott kivergődni. A mozgalmi traumát csak költőként, alkotói önreflexióval tudta felülmúlni.

József Attila, bár Téglás/Roth cikke az „sz. d. vezérek ügynökévé” minősítette, jó érzékkel a munkások empirikus osztálytudatának fontosságát helyezte középpontba.

Ez, vegyük észre, a kommunista élcsapat elvet tagadta, azt az elvet, amelyet Lenin vagy például Lukács György is vallott, és amelyet erős érvek támasztottak alá. Ám éppen az 1917 után bekövetkezett szovjet-orosz fejlődés mutatta meg, az elv nagyon könnyen kontraproduktívvá, munkásellenessé válik. József Attila fölismerése azonban csak bizonyos negatív tapasztalatokon és absztrakt spekulációkon alapult; gyakorlati-politikai „lefordítása” nem történt meg. A „tisztá mosdó és törölköző” közös követelése csak meghatározott kontextusban, a politikai erők játékán belül lehetséges. Ezzel a költő nem számolt, s ő maga is a patthelyzet kialakulását és tartóssá válását segítette elő.

Ezzel egy új pályaszakasz indult el az életében. Az illegális KMP keretein kívül, stigmatizáltan, ugyanakkor a hivatalos szocdem vezetéstől is távolságot tartva, egy nagyon bonyolult, ellentmondásos, de nem túl hosszú fejezet kezdődött el számára. Ez a fejezet, mint ma már sejtjük, a kísérletezés és a zavar időszaka volt, politikai mélypont, ugyanakkor a pártpolitikától függetlenedő „szabad szocialista” intellektuális pozíció kiépítésének első, nagyon határozott lépése is. Az *egységfront* körül zajlott vita ugyanis már annak a folyamatnak volt az első nagy csomópontja, amelyet Agárdi Péter a baloldali kontinuitáson belüli „felgyorsult politikai nézőpont- és álláspontváltozások” kiemelésével jellemez (Agárdi 2017: 245). De amely, azt is mondhatnánk, költészete és gondolkodása metafizikai dimenziójának elmélyülését eredményezte. A paradoxonokkal való folyamatos szembesülés kiéleződő léthelyzetét.

JEGYZET

A hivatkozásokat, ha lehetséges, igazodva a forrásadottságokhoz, magában a főszövegben adom meg, erősen rövidített, de az azonosítást biztosító formában. Ez azonban nem minden esetben tehető meg, így bizonyos forrásokról itt, összefoglalóan kell számot adnom. A kérdéskör átfogó, de csak az ideologikus fogadtatásra figyelő áttekintése:

Agárdi Péter, *Egy „botrányos” tanulmány recepciótörténete. József Attila: Az egységfront körül* (1933), Múltunk 2017, 1. sz., 217–252.

A költő értekező prózájának első, úttörő kiadása: József Attila Összes művei III. Cikkek, tanulmányok, vázlatok, s. a. r. Szabolcsi Miklós, Bp., Akadémiai, 1958. (A szövegben: JAÖM 1958. III.)

A versek kritikai kiadása: József Attila Összes versei I–III. Kritikai kiadás, közléseszi Stoll Béla, Bp., Akadémiai, 2005. (A szövegben: JAÖV 2005. II.)

A fő „gyanúsított” Rosinger Andor ügyének levéltári anyaga: BFL – VII. 5. c. – 9141 – 1933. A Budapesti Királyi Törvényszék büntetőügyeket tartalmazó állagában; ügyszám 9141/1933. Az anyag terjedelme 232 oldal. (Két vádlott iratai „jogszabály által védettek.”) Rosinger moszkvai kapcsolataihoz érdekes dokumentumháttér: Moskau–Berlin. Politik und Diplomatie des Kremls 1920–1941. Sammlung von Dokumenten in 3 Bänden. Chef–Redakteur G. N. Sevostjanov. Band 2. 1927–1932. Moskau, 2011. (A kötet orosz nyelvű, de címe kétnyelvű: orosz és német; itt technikai okokból adom meg a német nyelvű változatot.)

Bizonyos, többször ismétlődő vagy speciális jellegű műveket itt sorolok föl.

Bori Imre, *József Attila tanulmányai*, Híd, 1960, 9. sz., 685–696.

Friss Istvánné, *A Magyarországi Vörös Segély tevékenységéről*, Párttörténeti Közlemények, 1961. 2. sz.

Galgóczi Erzsébet interjúja Péter Gáborral, közreadja Gyarmati György. Múltunk, 2002., 2. sz., 223–248.

Lengyel András, *József Attila, Rácz Kálmán és „a nemzeti szocializmus”*, Forrás, 2002, 12. sz., kötetben: *Uő: „... gondja kél a gondolatban”*. Az értekező József Attiláról. Szeged, Tiszatáj Alapítvány, 2005.

„Lobogónk: Petőfi?” *Beszélgetés Horváth Mártonnal*: E. Fehér Pál, Pándi Pál, Szigethy Gábor, Kritika, 1972, 11. sz., 13–15.

Pašiaková, Jaroslava, *Adalékok az Egység című magyar kommunista emigráns folyóirat történetéhez*, Irodalmi Szemle, 1981, 10. sz., 922–928.

A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. III. Történészvita, szerk. Hegedűs B. András és Rainer M. János, Bp., Kelenföld Kiadó – ELTE, 1990.

Szabó Ágnes, *Szántó Zoltán 1893–1977*, Pártélet, 1983, 12. sz.

Szabolcsi Miklós, *József Attila és az illegális Kommunista Párt viszonyának kérdéséhez*, Kritika 1965, 11. sz., 11–20., Párttörténeti Közlemények, 1965, 4. sz., 30–46. Ez a cikk utóbb saját kötetében is megjelent: Szabolcsi Miklós, *Változó világ – szocialista irodalom*, Bp., Magvető, 1973.

Terényi Éva, *Kenyeres Júlia emlékére*, Népszabadság, 1985. december. 11. 4.

Tütő László, *A proletárköltő társadalomfilozófiája. József Attila marxizmusa*, Magyar Hírlap, 1978. május 21. 9.

Varga Sándor, *Egy kommunista könyvkiadó az ellenforradalmi Magyarországon*, Párttörténeti Közlemények, 1985, 4. sz. 124–144.